

Herbert Marcuse első írásai

Az ismert filozófus pályájának kezdetét vizsgálva, Andrei Marga kiemeli (*TRIBUNA*, 1974. 4.), hogy Marcuse elméleti munkásságának előterében ekkor a racionális és az érzéki közötti ellentét boncolgatása áll. Ez a törekvése kapcsolja be abba a szellemi vonulatba, amelyet Feuerbach, Nietzsche, Dilthey, Heidegger és Husserl neve fémjelez. Ilyen szellemi előzmények alapján kell figyelembe venni Marcuse politikai elkötelezettségének mint életművét meghatározó tényezőnek a fontosságát. A fiatal Marcuse ugyanis 1917–1920 között a német szociáldemokrácia balszárnyán tevékenykedik, s ha később visszahúzódik is az aktív politizálástól, ez az ifjúkori elkötelezettség a marxizmus mellett nyilván nem maradhatott következmények nélkül. A marxista problematika erőteljesen érvényesül Marcuse első írásaiban, amelyekben filozófiailag állást foglal a maradiság és a megalkuvás ellen. Marga kiemeli, hogy Marcuse kezdetől fogva önálló — a kor követelményeinek megfelelő — koncepció kialakítására törekedett, s ezt nem akadályozta nyitottsága a kortárs áramlatok iránt.

Marcuse első elméleti igényű munkája a *Beiträge zur Phaenomenologie des Historischen Materialismus* (1928) feltűnő címet viseli, s azt a feladatot próbálja megoldani, hogy érintkezési felületeket találjon a fenomenológia és a történelmi materializmus között. Az a kérdés foglalkoztatja különösképpen, hogy miként lehetne meghaladni a heideggeri „történetiség” és a marxizmus anyagi determinizmusa közötti eltérést, ellentmondást. Marcuse rámutat a heideggeri elemzés korlátaira, arra, hogy a *Sein und Zeit* szerzője nem kutatja, hol létezik valójában az autentikus lét, és visszautasítja azt, amit Marcuse „a történetiség anyagi alkata”-nak nevez. Marcuse megkísérli mind az egyén, mind a történelem megragadását, de ezt kétféle megközelítés, a fenomenológia, illetve a történelmi materializmus segítségével kívánja elérni. Kísérlete nem járt, nem járhatott eredménnyel.

Marga jellemzőnek tartja Marcuse művére, hogy meg nem oldott, meg nem haladott ellentét feszül benne, egyrészt a heideggeri fogantatású opciók, másrészt pedig az egzisztencializmussal szemben a marxizmushoz közel álló kritika között. Két évvel később megjelent *Transzendentaler Marxismus?* (1930) című esszéjében Marcuse szigorú bírálatban részesíti azt az adleri felfogást, amely módszertani rokonságot próbál kimutatni a kantianizmus és a marxizmus között — a társadalomtudományok transzcendentális megalapozásának reményében. Marcuse szerint Adler kísérlete súlyos elhajlás a marxizmustól, érveit pedig a transzcendentális filozófia husserli bírálatából, valamint a *Német ideológiából* meríti. A tudatformák kanti apriorizmusával Marcuse Marxnak és Engelsnek a lét elsőbbségéről szóló tételét állítja szembe.

A *Tribuna* szerzője, aki egyébként doktori disszertációt készít Marcuseről, kiemeli annak a nagy tanulmányának a jelentőségét, amelyben a német filozófus Marx akkor megtalált, 1844-ből származó *Gazdasági-filozófiai kéziratának* helyét és fontosságát méltatja. A *Neue Quellen zur Grundlegung des Historischen Materialismus* (1932) című munkában Marcuse hangsúlyozza a *Kéziratoknak*, mint Marx alapvető kategóriái lehelyének központi szerepét. Értelmezésében a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus tulajdonképpen az elidegenedésnek e kéziratokban elemzett problematikájából fakad. Ez az elemzés viszont Marcuse szerint az embernek totalitásként felfogott — Marxot Hegelhez kapcsoló — fogalmára épül.

A továbbiakban Marcuse azt — a kortárs filozófiai irodalomban sokat vitatott — megállapítást fogalmazza meg, hogy bizonyos problémaazonosság jelentkezik minden eltérés vagy oppozíció ellenére Marxnak az elidegenedésről és fetiszmusról, Lukácsnak az eldologiasodásról és végül Heideggernek a „nem-autentikuság”-ról szóló tételeiben. Véleménye szerint — noha szempontjaik ellentétesek — mindhárom gondolkodó sajátos fogalmakkal az ember és az emberiség eltorzulását, elsatnyulását ragadta meg.

Ha első írásaiban Marcuse még a kapitalizmus szerkezetéből vezeti le ezeket a jelenségeket, később *Eros and Civilization* és *One-Dimensional Man* című ismert műveiben már nem társadalmi-történelmi dimenzióban elemez, hanem a modern racionalizmus számlájára írja őket. Az érett, majd az idős Marcuse műveinek, valamint az utóbbi időben adott nyilatkozatainak alapján — amelyekben a kontesztáció filozófusa eljut a pozitív előjelű társadalmi akció szükségességének gondolatához — Andrei Marga azzal a konklúzióval zárja cikkét, hogy ezekben az interjúkban Marcuse felismeri a tömegek forradalmi öntudatát alakító párt szükségességét.

G. E.

MIRCEA ELIADE — A VALLASTUDOMÁNYOKRÓL (Revista de filozofie, 1973. 11.)

A valláslélektan és a vallástudományok központi kérdése: a vallások eredetere adott magyarázatok, illetve a közöttük kialakult polémia. Ez érthető — állapítja meg Mircea Eliade —, hiszen a vallások történelmi és kulturális perspektíváinak kérdése teszi e kérdést újra időszerűvé (igaz, a vita ritkán és csak az utóbbi időben ért el a mai vonatkozásokhoz).

A század elején két, ma már jelentéktelennek tűnő irányzat játszott vezető szerepet: az *asztronomilogikus* és a *pándiabolikus* magyarázat, mindkettő Németországban. Az 1900–1912 közötti időszakban megjelenő könyvek Taylor *animisztikus* felfogását juttatták érvényre, ennek ellenére ez a felfogás távolról sem vált egyetemessé. A vallás első fázisát a legtöbben meg sem kísérik egyfajta egyetemes lélekhittel magyarázni, hanem egyszerűen a primitív embernek a világra való rácsodálkozását látják benne. Mások szerint (J. G. Frazer) az emberiség történetében a *mágia* megelőzte a vallást. Ez az elmélet sokáig igen nagy népszerűségnek örvendett; Durkheim, Freud és Jung fejlesztették tovább, mégpedig olyan értelemben, hogy a mágia elsődlegessége mellett a *totemizmus* jelentőségét is hangsúlyozták. A preanimisztikus felfogást meghaladó Durkheim arra a következtetésre jutott, hogy a vallás nem más, mint a társadalmi tapasztalat kivetülése; a totem egyaránt jelent valami szentet és magát a közösségi csoportot (klánt).

Lucien Lévy-Bruhl egyenesen a „primitív mentalitás” elméletét dolgozza ki. Elsődlegesnek tekinti a „prelogikus gondolkodást”, amelynek ismerete hozzásegíti majd a tudóst a vallási jelképek funkcióinak jobb megértéséhez. „Prelogikus” elméletének nagy visszhangja támadt a szakértők körében. A „misztikus részvételben” — amelybe bekapcsolódva a primitív ember képtelen helyesen (értsd: a modern civilizáció normái szerint) gondolkodni — Jung például a közösségi tudattalant véli felfedezni.

Freud (*Totem und Tabu*, 1913) a maga kidolgozta lélektani alapfogalmak szerint értelmezi a primitív kultúrákat. Nála a vallás és a társadalom alapja egy eredendő gyilkosság. Atkinson elmélete alapján feltételezi, hogy a legprimitívebb közösségek egyetlen felnőtt hímiből és több nőstényből állottak. A fiatalabb hímeket, miután elérték egy bizonyos kort, a vezér elűzte. Az elkergetett „fiúk” — Freud szerint — megölték és megették „apjukat”, magukévá tették „asszonyait”. Az ebből származtatható totemikus étkezés lenne e felfogás szerint a társadalom szerveződésének, intézményeinek, vallásainak alapja.

Ennél kevésbé konkrét, de legalább ennyire pszichologizáló felfogásnak tartja Mircea Eliade a Jungét, aki az egymástól távol élő civilizációk szimbólumainak, mítoszainak hasonlóságából kiindulva feltételezi egy „közösségi tudattalan” létezését, amely az *archetipusok*ban nyilvánul meg (Jung utolsó meghatározása szerint az archetipus olyan viselkedési struktúra, amely az emberi természet része). Jung legfontosabb archetipusa az *En* — ennek jelképe a nyugati civilizációban Krisztus. Freuddal ellen-